

НОМІНАЦІЇ САД, ЛІСУ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті простежено семантико-функціональний потенціал і типи метафоризації номінацій сад і ліс як ключових одиниць індивідуального поетичного словника Ліни Костенко, зокрема в сегменті мовоопису просторової національної картини світу.

Ключові слова: семантико-стилістичний потенціал, типи метафоризації, індивідуальний поетичний словник Ліни Костенко, мовоопис, просторова національна картина світу.

Прокопович Л.С. Номинации САД, ЛЕС в поэтических текстах Лины Костенко. *В статье прослежены семантико-функциональный потенциал и типы метафоризации номинаций сад и лес как ключевых единиц индивидуального поэтического словаря Лины Костенко, в частности в сегменте речеописания пространственной национальной картины мира.*

Ключевые слова: семантико-стилистический потенциал, типы метафоризации, индивидуальный поэтический словарь Лины Костенко, речеописание, пространственная национальная картина мира.

Prokopovych L.S. Nominations garden(sad) and forest (lis) in Lina Kostenko's poetry. *The article deals with the problem of the semantic-functional capabilities and types of metaphorsation of nominations garden (sad) and forest (lis) as key units of Lina Kostenko's individual poetic vocabulary, particular in the segment of national language-and-spatial picture of the world.*

Keywords: semantic-functional capability, types of methaphorisation, Lina Kostenko's individual poetic vocabulary, verbalization, national spatial picture of the world.

В українській словесності номінації *lis* і *sad* – це традиційні лексичні засоби мовно-естетичного маркування художнього простору. В поетичній мовтворчості Ліни Костенко кожна з них формує розгалужену мікросистему, розгляд якої заслуговує на увагу дослідників. Ці мовні знаки в художньо-мовному континуумі поетеси позначені «особливою органічністю буття <...> завдяки сталій архетипній основі й здатності модифікуватися в нових контекстах» [1: 14].

Матеріалом поданої розвідки слугували тексти, розміщені в збірці Л. Костенко «Річка Геракліта». Символічно, що чотири розділи – цикли цієї книжки мають назви: «Осінні карнавали», «Сліпучий магній світових пустель», «Весна підніме келихи тюльпанів», «Що в нас було?» Любов і літо». Вони свідчать про те, що у цьому сегменті творчості авторки й на цьому етапі становлення її мовнопоетичної свідомості природні стихії – це ідіостильові домінанти поетичної рефлексії, вони засвідчують синестетичну єдність кольору і звуку, співзвучність людських емоцій та епічності природи: «Метафоричний світ Л. Костенко побудовано на образах зорових, слухових, тактильних, імагінативних» [2: 284].

Простежуючи стилістичну функціональність номінації *sad* у поетичних текстах Л. Костенко, спираємося на лексикографічну паспортизацію лексеми в академічному 11-томному Словникові української мови: «Спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева // Присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами квітами тощо» [СУМ: IX: 9].

Дистрибутивні для наведеного тлумачення семантичні ознаки стають основою для метафоричного розвитку відповідної номінації в індивідуальній мовно-естетичній практиці Ліни Костенко. Репрезентована й розвинута в ній лексико-семантична мікропарадигма образу *сад* засвідчує актуалізацію і традиційних, і оказіональних семантичних та оцінних значень.

Передусім варто відзначити, що зі словом-образом *сад* у мовотворчості Л. Костенко пов'язане моделювання кількох типів усталених описово-пейзажних та психологізованих ситуацій. Зокрема, вона частотно наявна в контекстах із вказівкою на:

- зовнішні ознаки: *Милуюсь обрисами хмарок./ Плекаю свій маленький сад* (С. 155); *Такі сади були тоді розхристані* (С. 149); *Виходжу в сад – він чорний і худий* (С. 51);
- вікові характеристики: *він [сад] був старий і ще раз обновлявся* (С. 51); *Цвіте весна садами молодими* (С. 137);
- психологічне сприйняття й оцінювання: *Зірка впала кристалом на самотні сади* (С. 153); *Мене водив під руку Аристотель в якомусь дуже дивному саду* (С. 169).

Творча уява Л. Костенко часто естетизує *сад* як духовну субстанцію: *В цьому саду я виросла, і він/ мене впізнав, хоч довго придивлявся* (С. 51).

Художнє відображення психологічного стану авторки теж часто моделюється за участі образу *сад*. Пор. образне розгортання порівняльної конструкції з відповідною номінацією: *Так думки печально прополоскала,/ що, як сад під зливою, живу* (С. 69). Відбитий у наведеному контексті стан екзистенційної розгубленості, невлаштованість ліричної героїні інтенсифікує емоційна тональність порівняння.

Традиційне для національної словесності високе забарвлення номінації *сад* ілюструє авторський контекст Л. Костенко, у якому відповідний образ входить у розгорнуту синтагму з поетонімом *душа*, пор.: *У закутку душі хай буде трохи сад*.

Антропоцентризм художнього мовомислення Ліни Костенко підтверджує персоніфікований образ *саду*, що формується в дієслівному метафоричному ряду. Показова із цього погляду сполучуваність іменника *сад* із предикатами *слухають, глядять, сумує, стояли, чманіє, ковтають*, пор.: *Осіній сад ще яблучка глядять,/ листочок-два гойдає на гіллячках* (С. 71); *Сумує сад, бо вже не золотий* (С. 52); *Сади стояли в білому наливі* (С. 163); *Сади, омиті музикою згадок,/ ковтають пил міжселищних доріг* (С. 214); *Чманіє сад од квітучої рясності* (С. 249). Знакові в наведених ілюстраціях соматичні компоненти *губи, сухожилля, руки, долоні*, які додатково підкреслюють смислову наповненість, антропозорієнтованість образу *сад* в індивідуальному мовосвіті авторки. Пор.: *Сад шепотів пошерхлими губами/ якісь прощальні золоті слова* (С. 41); *Скриплять садів напнуті сухожилля* (С. 102); *Іде гроза дзвінка і кучерява/ садам заплілі руки цілувать* (С. 254); *Ні однісінький сад з-під долоні не гляне/ бо нема вже в саду зелених долонь* (С. 186). Ці образи мають позитивне психолого-стилістичне навантаження, оскільки ословлюють звичні для українців відчуття, пов'язані зі сприйманням саду, рідного простору.

Сад у поезії Л. Костенко — це також особливий макросвіт рослин, дерев, кущів, квітів: *У нашому саду була розкішна флора — / жоржини й кропива, любисток і ревець. / Була в тому саду смородина й порічки / Малина розрослась як дикий чагарник* (С. 250); *Немов чарівні декорації — жасмин, троянди і бузок. / Кузини мамини, три грації / як три принцеси із казок* (С. 252). Загальний позитивно-оцінний експресивний заряд таких пейзажоописів інтенсифікують образи квітучих дерев і кущів, у яких вербалізуються усталені колірні та одоративні асоціації: *Біжить юрба червонощоких руж* (С. 35); *Який вечірній присмак матіюли* (С. 238); *На росах і дощах настояний бузок* (С. 15).

У художньому баченні Л. Костенко найближчий стилістичний корелят поетоніма *сад* у тематичній зоні «мала батьківщина» — *хата, двір*. Їх єдність засвідчують спільні для обох мікропарадигм образи квітів, дерев та кущів, актуалізовуваних як мовно-естетичні знаки національної культури. Пор.: *А коло хати пелехатий сонях / пасе траву в блакитному дощі* (С. 49); *півонії рожеві, як фламінго, / стоять в городі на одній нозі* (С. 136); *Двори стоять у хуртовині айстр. / Яка рожева й синя хуртовина!* (С. 27). Наведені контексти свідчать про те, що в авторських описах *саду, двору, квітів* домінує параметр колірної характеристики, через яку поетеса виявляє власне світосприймання й просторобачення, а також моделює загальну експресивно-оцінну тональність віршів.

Домінантна ландшафтна просторова одиниця в поетичних творах Л. Костенко — *ліс* («велика ділянка землі, заросла деревами і кущами») [СУМ: IV: 522]). Із цим прямим лексичним значенням лексема *ліс* стає компонентом лірично маркованих поетичних обставин, які засвідчують внутрішню єдність, спорідненість авторки зі світом живої природи: *Вже третій день живу у лісі, / годую білочку з руки* (С. 71); *Сороко, не кричи! Я в лісі не стою, / Я знаю тут усіх, і знають всі мене* (С. 79).

Осмислення свого «я», означення своєї сутності чи внутрішнього стану авторка експлікує в природоформних автометафорах із ключовими образами *дерево, корінь, сніг* і т. ін.: *Я на планеті дерево людське. / Мене весь час підрубують під корінь* (С. 188); *я дерево, я сніг, я все, що я люблю, / І, може, це і є моя найвища сутність* (С. 269).

Показова для мовостилію Л. Костенко антропоморфізація номінації *ліс* у дієслівних метафорах *поговорити з лісом, ліси чекають на мене, дивляться ліси, співає ліс* тощо. Пор.: *Поїдемо поговорити з лісом, / а вже тоді я можу і з людьми* (С. 167); *Чому ліси чекають мене знову, / на щит піднявши сонце і зорю. / Я їх люблю, я знаю їхню мову, / Я з ними теж мовчанням говорю* (С. 166); *Самі на себе дивляться ліси, / роззублені од власної краси* (С. 28); *лисніють литками ліси* (С. 34); *Співає ліс захриплими басами, / веде за повід стежечку худу* (С. 55). В українській мовно-поетичній практиці такі предикативні дієслівні метафори є продуктивним засобом персоніфікації. Дієслово при цьому виступає носієм семи антропоморфності й розширює загальномовну сполучуваність слова *ліс*. У комплексі ці метафори презентують національний тип поетичного мовомислення українця, залюбленого в природу і землю, адже докільля для поетеси у всіх його виявах «залишається чи не єдиною константою, у просторі котрої вона має можливість бути сама собою [1: 10].

У метафоричних структурах із стрижневою номінацією *ліс* виразне функціональне навантаження мають присвійні займенники *мій, мої*, які виконують інтимізувальну функцію: *Ліси мої, гаї мої священні, / Препудьте нам вовіки незнищенні* (С. 187). Емоційне звучання звертань *ліси мої, гаї мої* поєднується з пафосними, урочисто маркованими епітатами *святенні, незнищенні*. У контексті *Біднесенький мій ліс, він зовсім задубів! / Він ждав мене і думав про розлуку* (С. 84) поетичною характеристикою образу *ліс* виступає оцінний прикметник *біднесенький*, який свідчить про входження номінації *ліс* у зону авторського внутрішньопсихологічного сприймання природи.

Семантичне навантаження виявляє лексема *ліс* у рамках текстового розгортання метафоричної моделі *ліс – театр*. Пор.: *Заходить сонце за лаштунки лісу* (С. 193); *У лісі лис виходить з-за куліс* (С. 62). Метафорично-асоціативне співвіднесення *лісу* з предметним світом *театру* показово засвідчують різнотипні структури метафори, у яких відбувається контекстне поєднання образів *ліс – лаштунки, ліс – куліси* тощо.

Позитивно конотовані дієслівні метафори епізодично вербалізують семантику святості, урочистості: *А ліс несе у вічність зелені корогви* (С. 80); *Ліс стоїть у зливі, як в соборі* (С. 227).

Номінація *ліс*, а також пов'язані метафоричною репрезентацією лісу дендро- і флоролексеми в багатьох пейзажних мікроконтекстах створюють виразний локально-національний колорит зображуваного, іноді характеризують сезонні зміни в природі: *Останній пензель літньої майстерні – / тополя зронить краплю багрецю* (С. 38); *Строката хустка – жовте і багряне / з плечей лісів упала їм під ноги* (С. 57); *Красива осінь вишиває клени / червоним, жовтим, срібним, золотим* (С. 29); *Старі дуби, спасибі вам за осінь, / за відлітання радості і птиць* (С. 85).

У поетичних текстах Л. Костенко засвідчено активність творення інтелектуальних метафор із номінацією *ліс*, що виявляється в поєднанні однойменної лексеми з різногалузєвою науковою чи вузькоспеціальною лексикою. Наприклад: *Біла симфонія снігу / пливла над щоглами лісу* (С. 97); *А ліс, як дрейфуюча шхуна, / скрипів у льоду закутий* (С. 97); *То мудра і древня державка – вкарбований профілем ліс / в черленого сонця кружала* (С. 175); *Тут за щитом смарагдових лісів / Моїх жар-птиць блакитні космодроми* (С. 228).

Авторка активно апелює до асоціативно-емоційної пам'яті етномаркованих дендронімних символів (*калина, верба, вишня, тополя* та ін.) та образів (*береза, сосна, акація, черемха, конвалія* тощо), які в контекстах стають метонімічними знаками України. Адже відомо, що «рослинні символи, як і символи птахів, належать до мовно-естетичних знаків національної культури» [3: 29]. Так, один із найбільш естетично й етнокультурно навантажених рослинних семіотичних знаків – *верба*. В ідіосфері Л. Костенко простежуємо поетичну абсолютизацію типово українського пейзажу «верби над водою». Пор.: *На оболонях верби у болоньях, / туман, туман – нейлонові плащі* (С. 49); *І тільки верби знатимуть старі: / киян хрестили в ній, а не в Дніпрі* (С. 169); *Натягне дощ свої осінні струни, / торкне ті струни пальчиком верба* (С. 26). Показове у цьому сенсі словосполучення скоординоване асоціативне членування

верба — *вода*, *оболонь*, *дощ*, *туман*, яке в конкретних контекстах набуває різних лексико-семантичних конфігурацій.

Нетрадиційний стилістичний ракурс реалізації пов'язаних із фрагментами простору *сад* та *ліс* дендронічних образів засвідчує лексема *акація*. В українській поетичній мові другої половини ХХ століття, до якої хронологічно належить мовотворчість Л. Костенко, цей образ перебуває на периферії корпусу мовно-естетичних знаків національної культури. Однак в ідіостилі авторки ця номінація виразно пов'язана з концептуальним оновленням базової моделі метафоризації рослин, пор.: *Весна пливе під парусом акацій*, / *Зима пливе під парусом снігів* (С. 141). В іншому віршовому фрагменті завдяки віднаходженню оказіональних смислових зв'язків між етимологічно неспорідненими співзвучними словами *акація* — *аплікація* — *експлікація* (відношення квазіморфемного нарощення) постає звуково виражений художній образ сучасного національного простору: *Цвіте акація, акація* — / *на хмарі біла аплікація* — / *мого дитинства експлікація* (С. 135). На рівні експресивного синтаксису цю метафоричну тему посилює повтор дендроніма *акація*. Крім того, контекстну естетику наведеної метафори інтенсифікує порівняння, яке водночас виступає перехідною ланкою від одного рівня асоціацій до наступного.

У лексико-тематичну зону «ліс» об'єктивно входить назва дерева *сосна*. У поезії Л. Костенко це один із найчастіше актуалізовуваних образів дерев і — ширше — естетично й ментально навантажених семіотичних знаків природного поетичного простору. Пор.: *Соснові плечі вивірка обтрусить* (С. 103); *Ще плечі сосен в срібних еполетах*, / *Ще брузументи ворон їм клеє* (С. 127); *І ті корчі, і те коріння, розмите / повинню з весни*, / *і золотаве звечоріння в зелених кучерях сосни* (С. 246); *Вітри з розгону поламали скрипку*, / *гуде у сосен буйна голова* (С. 254). Антропоморфізація із задіянням соматизмів *плечі*, *голова*, *кучері* — це мововияв тактильних і візуальних вражень авторки та їх художнє перенесення на узагальнено-персоніфікований «портрет» сосни.

Із лексемою *ліс* в інтерпретації Л. Костенко часто синонімізуються образи *діврова*, *бір*, маючи спільний семантичний компонент «площа землі, поросла деревами і кущами»: *Після дощів смарагдова діврова* (С. 216); *Бори стоять, такі соснові*, / *Ведмедів бачать уві снах* (С. 250).

Номінації *сад*, *ліс* та пов'язані з ними лексичні, символічні конкретизатори — це активні одиниці поетичного словника Ліни Костенко. Здійснене дослідження дає підстави констатувати істотне розширення семантики й сполучуваності цих художніх номінацій у мовостилі авторки, а також у поетичній мові другої половини ХХ ст. загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барабаш С.Л.** Костенко: Філософія поетичного живопису / С. Барабаш. — Кіровоград, 2003. — 95 с.
2. **Дроздовський Д.** Хвилі часу. Післямова. Л. Костенко. Річка Геракліта / Д. Дроздовський. — К. : Либідь, 2011. — С. 280–321.
3. **Єрмоленко С.Я.** Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. — К. : Інститут української мови НАН України, 2009. — 352 с.